

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Губеладзе Ірини Гурамівни

**«Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних
практиках», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія,
психологія соціальної роботи**

Дисертаційна робота І. Г. Губеладзе є авторським баченням процесу розгортання і реалізації почуття власності у соціальних практиках. Особлива значущість обраної авторкою теми дослідження зумовлена недостатньою дослідженістю психологічної природи власності, особливо на теренах пострадянських країн, де тривалий час велася нищівна боротьба з почуттям власності, особливо індивідуальної, приватної, «моєї». Відтак трансформації, що відбуваються у суспільстві, зумовлюють зміни і у відповідних соціальних практиках. А останні, у свою чергу, конструюють та реконструюють інакший спосіб сприйняття власності та реалізації почуття власності. У світлі сказаного, істотне значення і актуальність представленої дисертаційної роботи для розвитку психологічної науки і практики не викликає сумнівів.

Дисертація складається з п'яти розділів, у яких представлено теоретико-методологічні основи дослідження почуття власності у соціальній психології. На основі емпіричних даних обґрунтовано психологічний зміст та типи реалізації почуття власності у соціальних практиках, соціальні репрезентації власності у свідомості українців, проаналізовано соціокультурні тенденції трансформації почуття власності у сучасному суспільстві та запропоновано засоби гармонізації почуття власності.

Попри високий інтерес до теми власності, як в побутовій, так і в науковій площині, все ж на сьогоднішній день вона є маловивченою в психологічній науці. У **першому розділі** дисертації показано, що ті наукові розвідки, які існують, сфокусовані на психологічних аспектах власника і ставлення до

власності, звужуючи означену проблему виключно до економіко-психологічного контексту. Натомість, дисертантка робить сміливу спробу вивести питання власності у площину соціальної психології, через чітку концептуалізацію понять «почуття власності» та «реалізація почуття власності в соціальних практиках». Аналізування теоретико-методологічної розробленості проблеми засвідчило брак у сучасній психологічній науці як цілісної концепції, так і більш-менш узгодженого визначення поняття «почуття власності», не говорячи вже про спеціалізований інструментарій для його вивчення.

Варто підкреслити, що представлена тема дослідження є надзвичайно широкою, багатоаспектною і різноплановою. Вона відкриває широкі можливості як щодо наукових пошуків, так і у практичній площині психологічної допомоги. Загалом, дисертаційна робота є вдалою спробою міждисциплінарного аналізування теми власності. Авторка впевнено послуговується інтерпретаціями власності економічного, правового характеру, а також з позиції економічних психологів, поступово і переконливо зміщуючи фокус на соціально-психологічний аспект дослідження, доповнюючи зміст авторськими соціально-психологічними інтерпретаціями, визначеннями і поясненнями психологічного змісту відповідних явищ і процесів. Це, безумовно, робить матеріал змістовнішим, насиченішим і різновекторним. Вагомим теоретичним доробком дисертантки є прокладання відмінностей між індивідуальним почуттям власності, що є більш розробленим і зрозумілим в науковій літературі, та колективним, спільним його проявом, що досліджено значно менше через складність пояснення і можливість емпіричної фіксації останнього.

У **другому розділі** авторка обґрунтовує виміри психологічного простору особистості, які конструюються/реконструюються через проживання почуття власності до різних об'єктів у варіативних сферах життєдіяльності особистості через та завдяки соціальним практикам. Такий підхід дав змогу дисертантці комплексно і різнобічно поглянути на проблему почуття власності, суттєво

розширивши діапазон можливих проявів від суто економічних сфер, як наприклад, фінансова, майнова, територіальна сфера, до абстрактно-екзистенційних, наприклад ідеї, цінності і навіть, громадянськості. Безумовною цінністю є розширення прояву почуття власності на світ віртуального життя, що заповнив сучасну реальність і є вагомим інструментом конструювання, переконструювання і навіть викривлення почуття власності, а також на громадянську сферу, що є надзвичайно актуальним і ризонуючим для сучасного українського суспільства. Проживання почуття власності щодо своєї країни особливо гостро стоїть в умовах сьогодення, коли Україна знаходиться в стані війни і у невігданих загрозах втрати державності й територіальної цілісності.

Основним здобутком, представленим на захист, є авторська *адаптивно-конструювальна концепція реалізації почуття власності у соціальних практиках*, яка на основі виявлених змістових і динамічних ознак почуття власності пояснює його реалізацію як коливання, балансування між рутинністю, буденністю, неусвідомленістю соціальних практик і прагненням до суб'єктних проявів та формування відповідальної особистості. Така авторська інтерпретація, на нашу думку, є абсолютно обґрунтованою і створює своєрідний місток у поясненні ролі почуття власності між практикуванням, як певними унормованими, буденними і навіть рутинізованими діями, і суб'єктно-вчинковим підходом, що виводить на перший план суб'єктну активність і відповідальність особистості. Особливої уваги заслуговує авторське бачення основних етапів розгортання почуття власності в онтогенезі та його психологічного змісту. Також в моделі представлені та обґрунтовані внутрішні мотиви, чинники, що спонукають, актуалізують/деактуалізують реалізацію почуття власності у соціальних практиках, психологічні механізми, функції, рівні, ефекти та наслідки цього процесу.

У **третьому розділі** дисертації здобувачкою обґрунтовано авторську стратегію дослідження почуття власності та його реалізації у соціальних практиках, описані варіативні методи, що були доречно і висококваліфіковано використані далі для отримання та інтерпретації емпіричних даних. Заслуговує

на увагу сміливий крок дисертантки щодо обрання методів. І хоча в деяких моментах він є дискусійним, все ж дає змогу авторці комплексно і різнобічно поглянути на таке складне явище, як почуття власності, і вловити певні закономірності його реалізації у соціальних практиках. На наш погляд, доволі обґрунтованим виглядає поєднання кількісних і якісних методів, що в цілому поглиблює можливості інтерпретації даних. Так, використання вільного асоціативного експерименту дало змогу авторці заглибитися у розуміння психосемантичної структури поняття «власність», «гроші», так і окреслити основні мотиви психологічного привласнення.

Четвертий розділ присвячено опису результатів дослідження. Варто відмітити загальний обсяг вибірки, що склав 2055 осіб, які були злучені на різних етапах дослідження. Кожен з означених етапів мав своє завдання, спеціальні методи, окремі вибірки, релевантні поставленим завданням, що дало змогу дисертантці реалізувати багатоаспектне аналізування предмету дослідження.

Варто відмітити поетапну процедуру виокремлення типових соціальних практик, в яких реалізовується почуття власності. Для цього дисертанткою було проведено низку фокус-груп та експертне опитування, що дало змогу виокремити і обґрунтувати соціальні практики, опис яких ліг в основу подальшого основного дослідження для виокремлення типів реалізації почуття власності та визначення психологічного змісту таких переживань.

Особливо актуальним і цікавим, на наш погляд, є порівняння і аналізування типів реалізації почуття власності у різних соціальних практиках щодо варіативних вимірів психологічного простору особистості, що інтерпретується з трьох різних станів переживання: актуальний, перспективний та ретроспективний стан володіння. Складна та багатокомпонентна вибірка і процедура порівняння даних дали змогу дисертантці провести порівняння між проявом почуття власності у межах їх одного виміру, але в різних станах (актуальному, перспективному, ретроспективному), і особливості прояву почуття власності в одному стані в різних вимірах. Таке аналізування дає

глибоке і різнобічне бачення особливостей реалізації почуття власності у соціальних практиках, та їх типологізації.

Однак, попри вже здійснене глибоке аналізування, дисертантка не зупинилася на цьому етапі у своїх емпіричних розвідках, а провела ще кілька додаткових досліджень, що дають змогу уточнити особливості прояву почуття власності у різних ситуаціях і практиках, як наприклад, у віртуалізованому просторі або щодо своєї країни як чинник єднання чи посилення напруження. І. Г. Губеладзе дуже вдало використала ситуацію з карантинними обмеженнями для додаткового уточнення особливостей проживання, і переконструювання почуття власності в екстраординарній, загрозливій ситуації, якою стала пандемія COVID-19 і відповідні карантинні обмеження. Так, авторкою були зафіксовані зміни в проживанні почуття власності, увиразнення одних об'єктів власності на противагу іншим. Порівняння даних у динаміці, дозволило робити висновки про динамічність і гнучкість даного почуття, що виконує свою адаптивно-конструювальну функцію в життєдіяльності особи.

Виразною перевагою є те, що дослідження І. Г. Губеладзе не лише має констатувально-пояснювальний характер щодо досліджуваних явищ, але й спрямоване на розробку практичних засобів гармонізації почуття власності у мінливих умовах сучасності. Запропоновані у **п'ятому розділі** авторкою засоби, як для індивідуальної, так і групової роботи, стануть вагомим підґрунтям для практичної роботи психологів. Вони вже пройшли апробацію і підтвердили свою ефективність.

Доречним, на нашу думку, є підрозділ, присвячений огляду перспектив подальших досліджень і практичного застосування адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності у соціальних практиках. Оскільки запропонована авторкою тема є доволі нова, разом з тим перспективна і різнопланова, вона відкриває широкі можливості для подальших наукових розвідок у дуже різних напрямках.

Відмітимо послідовність і ґрунтовність викладення дисертанткою матеріалу. Привертає увагу глибоке аналізування широкого переліку

літературних джерел, значна частина яких є сучасними англomовними працями, що засвідчує високу обізнаність І. Г. Губеладзе як у класичних, так і сучасних теоретичних і практичних розробках світового рівня з проблеми соціальної психології власності, та її здатність до аналізування найсучасніших досліджень світового рівня.

Виразною є **наукова новизна** дослідження, що полягає у введенні в науковий обіг поняття «реалізації почуття власності в соціальних практиках» та виробленні її верифікованих типів; систематизації критеріїв аналізування почуття власності як соціально-психологічного феномену та способів його реалізації; обґрунтуванні соціокультурної зумовленості формування, реалізації та трансформації почуття власності у соціальних практиках; аналізуванні варіативності конструювання способів реалізації почуття власності у соціальних практиках особистості і спільноти; визначенні соціально-психологічних умов, чинників та механізмів реалізації почуття власності у соціальних практиках.

Дисертація І. Г. Губеладзе є вагомим науковим продуктом, що розкриває нові наукові підходи до розв'язання актуальної суспільної проблеми та пропонує їх практичне вирішення. Результати були використані при викладанні низки навчальних дисциплін, зокрема «Соціальна психологія», «Економічна психологія», «Політична психологія», «Етнопсихологія». На їх основі була розроблена програма оптимізації прояву почуття власності у різних сферах життєдіяльності особи, як щодо економічної поведінки, побудови соціальних стосунків, так і щодо формування відповідального громадянства. Запропоновані авторкою методи практичної роботи можуть бути використані психологами у роботі зі ставленням до власності, самосприйняттям на основі власності, подолання стигматизації через майнову нерівність і загалом щодо гармонізації прояву почуття власності.

Дисертація І. Г. Губеладзе характеризується ґрунтовністю та виваженістю у поданні теоретичного огляду та авторської концепції, і результатів емпіричних досліджень та практичних рекомендацій автора. Висновки, які

робить дисертантка, є ґрунтовними та логічними, а їх зміст повною мірою послідовно відображає здобутки дисертації І. Г. Губеладзе.

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що дисертація Ірини Гурамівни Губеладзе «Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках» є самостійним завершеним науковим дослідженням, аналізування якого дає усі підстави для його загальної позитивної оцінки. Водночас, у контексті наукової дискусії можна висловити низку зауважень і побажань:

1. У першому розділі дисертації здобувачка здійснює ґрунтовне аналізування різних понять, близьких до почуття власності, одночасно розводячи їх у дефініціях і тлумаченнях. Наприклад: «потреба у власності», «стосунки власності», «психологічна власність». Натомість обґрунтовує доцільність використання саме поняття «почуття власності». Водночас на наш погляд, недостатньо переконливо виглядає потреба відмовитись від поняття «психологічна власність», що, судячи з огляду джерел, є доволі широко використовуваним у західній психологічній науці, на користь іншого, очевидно, менш вивченого і концептуалізованого поняття «почуття власності».

2. В описі структурно-функціональної моделі реалізації почуття власності у соціальних практиках, яку покладену в основу адаптивно-конструювальної концепції, авторка досить ґрунтовно описує різні її елементи. Водночас, опис психологічних механізмів цього процесу, що згруповані у дві підгрупи, потребує більш широкого і змістового пояснення саме у контексті досліджуваної проблематики.

3. Результати роботи фокус-груп було б добре проілюструвати окремими висловлюваннями учасників. Особливо це стосується фокус-груп, що проводилися з іноземними магістрантами.

4. Попри широко представлені у додатках анкети і опитувальники, які були застосовані авторкою безпосередньо у дослідженні, практичну значущість представленої роботи, на нашу думку, могло б посилити наведення методик для вивчення психологічної власності та ставлення до неї.

5. У авторефераті дисертації, як на наш погляд, не вистачило висвітлення усього розмаїття емпіричних результатів дослідження реалізації почуття власності у соціальних практиках, представленого у тексті дисертації.

Вище викладені зауваження носять, в основному, рекомендаційний характер і не впливають на високу оцінку дисертаційної роботи. Слід підкреслити, що здобувачка здійснила фундаментальне і перспективне дослідження, яке характеризується вагомою науковою новизною і розширює горизонти наукового пошуку в галузі соціальної та економічної психології. Результати дисертаційної роботи І. Г. Губеладзе мають широкі перспективи продовження у подальших наукових дослідженнях та застосування у психологічній практиці, що ґрунтовно і переконливо представлено авторкою в останньому підрозділі роботи.

Оцінюючи роботу, можемо підсумувати, що дисертаційне дослідження І. Г. Губеладзе вирізняється актуальністю, науковою новизною, теоретичною і практичною цінністю і свідчить про високу науково-пошукову компетентність дослідниці та її здатність глибоко проникати у досліджувану проблему, і на високому рівні теоретичного узагальнення пояснювати шляхи її розв'язання. Дисертацію вирізняє коректний науковий стиль, ґрунтовність теоретико-методологічних засад та переконливість емпіричних результатів.

Здобутки авторки знайшли своє впровадження в освітньому процесі вищих навчальних закладів та практичній діяльності психологічних служб благодійних і громадських організацій. Автореферат відповідає основному змісту дисертаційної роботи, а найважливіші результати дослідження висвітлено у 37 наукових працях та апробовано під час доповідей на численних всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, у тому числі за кордоном. За результатами дисертаційного дослідження видано одноосібну монографію «Соціальна психологія власності».

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що дисертаційне дослідження Ірини Гурамівни Губеладзе «Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках» є самостійним, завершеним

